

זקנה

בִּישִׁישִׁים חֲכָמָה

המשנה במסכת קינים אומרת: "רבי שמעון בן עקשיא אומר - זקני עם הארץ כל זמן שמזקינין, דעתן מיטרפת עליהן, שנאמר: "מִסִּיר שְׁפָה לְנַאֲמָנִים וְטַעַם זְקָנִים יִקָּח" (איוב יב, כ); אבל זקני תורה אינן כן, אלא כל זמן שמזקינין, דעתן מתיישבת עליהן, שנאמר: "בִּישִׁישִׁים חֲכָמָה וְאֶרְךָ יָמִים תְּבוֹנָה" (שם יב).

בן שישים לזקנה

בפרשת "חיי שָׁרָה" נמצא הפסוק: "וְאֶבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים, וְהָ בְרַךְ אֶת אֶבְרָהָם בְּפֶלֶא" (בראשית כד, א). בפסוק זה יש שתי מילים משמעותיות. לגבי המילה זָקֵן, התורה לא אומרת באיזה גיל מדובר שבגיננו אברהם קיבל את הכינוי הזה. זה מוזר, כי דווקא התורה מפרטת כמה גילים אצל אברהם שבהם היו לו אירועים מיוחדים. כמו: בגיל 75 עלה לארץ, בגיל 86 נולד ישמעאל, בגיל 99 הצטווה לעשות ברית מילה; בגיל 100 נולד יצחק, ועוד. אז מדוע לא כתוב באיזה גיל היה אברהם כאשר שלח את עבדו אליעזר לחפש אישה ליצחק בנו?

חז"ל פסקו שזקן נחשב מי שהגיע לגיל שישים, כמו שכתוב במשנת הגילים בפרקי אבות: "בן שישים לזקנה" (שם פרק ה' משנה כ"א). לכאורה זאת בשורה לא נעימה לגיל זה, אבל פנחס קהתי מפרש שם: "לזקנה, לחוכמה – שיוודע להטעים חכמתו בדברי טעם וּשְׁקָל טוֹב". התואר "זקן" שהמשנה נותנת אם כן, הוא בראש ובראשונה תואר של הערכה. הערכה לאדם שצבר ניסיון חיים רב, ואחרים יכולים לסמוך על עצתו הטובה. מבחינה זו הוא כמו גזע עבה ממנו יוצאים ענפים מניבי פירות. פירוש זה מושפע מתרגום אונקלוס בבראשית ל"ז על התואר "בן

זקנה

זקונים" שזכה לו יוסף: "בר חכים הוא ליה" (בן חכם הוא יוסף לאביו יעקב).

בפרשת "תִּלְדֹת" כתוב שיצחק היה בן שישים כאשר נולדו לו התאומים: "וְאַחֲרֵי כֵן יָצָא אָחִיו וַיְדוֹ אַחֲזֵת בְּעֵקֵב עֵשָׂו, וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב, וַיִּצְחַק בֶּן שִׁשִּׁים שָׁנָה בְּלֶדֶת אִתָּם" (בראשית כה, כו). עוד קודם לכן היא סיפרה שיצחק היה בן ארבעים בקחתו את רבקה לאישה. משמע עשרים שנה חיכה יצחק ללידת ילדיו הראשונים. מדוע יצחק נאלץ לחכות שנים רבות כל כך? על כך עונים חז"ל, שהקב"ה התאוה לתפילתם של צדיקים. בזכות זה שיצחק עתר לקב"ה לנוכח אשתו כי עקרה היא, הוא נִעְנָה, וּבָמְנָה כפולה – בתאומים.

גיל שישים מבוסס על המספר 60 שהוא היחיד מבין המספרים מאחד עד מאה שמתחלק ל-21 מספרים שונים. הקדמונים למדו זאת מאסטרונומיה ומגיאומטריה, וחישבו כך את שנת השמש הבנויה על 12 חודשים. לכן לא במקרה שיטת הספירה של המספר 60 שרדה עד היום בשעון, שבו בכל שעה יש 60 דקות ובכל דקה – 60 שניות.

נושא אחר שקשור למספר 60 הוא להבדיל, הבאת הביכורים. בדברים נאמר: "וְלִקְחֶתָּ מֵרֵאשִׁית פֶּלֶא פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תָּבִיא מֵאֶרְצְךָ, אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ, וְשָׂמֶתָ בְּטֵנָא..." (שם כו, ב). בעל הטורים על הפסוק כותב ש"טנא" בגימטרייה זה 60, לרמוז לכמות הפרי שהייתה מונחת בו: 60/1. לכן לדעתו לא נמצאת האות ס' שהיא 60 בגימטרייה בכל המילים של קטע מקרא הביכורים; הטנא הוא המייצג אותה.

בן שבעים לשיבה

במשנת הגילים שבפרקי אבות כתוב ש"בן שבעים לשיבה" (שם פרק ה' משנה כ"א). מהי "שיבה"? לפי מילון אבן שושן "שיבה" היא לובן השיער

המאפיין את ראשו של אדם זקן. כמו שכתוב בהושע: "...גַם שִׁיבָה זָרְקָה בּוֹ..." (שם ז, ט). ובארמית – "סיבו"; ומכאן הכינוי המוכר "סבא". רש"י בפירושו לויקרא פרק כ"ז פסוק ז', מביא את הפתגם הידוע בקשר למעמד הסבא והסבתא במשפחה: "סבא בביתא פחא בביתא. סבתא בביתא סימא בביתא". ובעברית – כשיש סבא בבית הוא כמו "פח יקוש", כמו מוקש; אבל כשיש סבתא בבית היא כמו אוצר. כי במלאכות הבית תמיד הסבתא בעלת יכולת גבוהה יותר מהסבא המקדים אותה באיבוד כוחו הפיזי. רש"י מדגיש שהוא מתכוון רק למה שקורה בתוך הבית. מחוצה לו, יתכן שלסבא יהיה מעמד רוחני גבוה גם אם הוא מוגבל ביכולתו הפיזית.

בַּת עֵינַן

המספר הטיפולוגי 70 הוא גם הגימטרייה של המילה "עֵינַן". בתהלים נאמר: "שְׁמֹרְנִי כְּאִישׁוֹן בַּת עֵינַן" (שם יז, ח). מחבר המזמור שם מבקש מהקב"ה שישמור וישגיח עליו כשם שהוא שומר כביכול על בת עינו. ונשאלת השאלה, האם יש לאיבר עין – בת? ואם כן, מיהי? לדעת עמוס חכם בפירוש 'דעת מקרא' שם, הביטוי "בַּת עֵינַן" הוא קיצור של הביטוי "בַּבַּת עֵינַן". ביטוי שכתוב בספר זכריה בפסוק: "...כִּי הִנְגַעַ בְּכֶם נִגַעַ בְּבַבַּת עֵינֹ" (שם ב, יב). בפסוק זה הנביא זכריה מודיע לעם ישראל שהקב"ה ישגיח עליו בכל מקום בו יתגורר בגולה, ומי שיפגע בו, יפגע כביכול בבבת עינו של הקב"ה. המפרשים מסבירים שם, ש"בבת עין" הוא הכיסוי השומר על העין כמעין שער. כמו "בבא" – שער בארמית (ובערבית). מדובר בעיגול הצבוע שסביב האישון המכונה כיום "קשתית". אבל בהשפעת פסוק משירת "הַאֲזִינוּ" רוב הפרשנים מפרשים את המילה "בבה" לא כשער של העין אלא כאישון עצמו, שכן כתוב בספר דברים: "...וְסִבְבָּנָהּ יְבֹנְנָהּ וְצִרְנָהּ וְאִישׁוֹן עֵינֹ" (שם לב, י). המשורר ביאליק

כתב בשירו המפורסם "בין נהר פרת ונהר חדקל" בין היתר את השורה:
 "את גיל חיי, פכת עיני".

וְאִם בְּגִבּוֹרֹת שְׂמָנִים שָׁנָה

בתהלים נאמר: "ימי שְׁנוֹתֵינוּ בָהֶם שְׂבָעִים שָׁנָה וְאִם בְּגִבּוֹרֹת שְׂמוֹנִים שָׁנָה"... (שם צ, י). על סמך פסוק זה אומרת משנת הגילים בפרקי אבות: "בן שמונים – לגבורה" (שם פרק ה' משנה כ"א). ונשאלת השאלה - מהי גבורתו של בן השמונים? ובכן, לא מדובר כלל במעשה של אומץ לב מול אויב, אלא בכוח ובחיוניות שמפגין בן השמונים מול בעיות הזקנה.

במקרא אפשר למצוא מקורות נוספים העוסקים גם הם בצד החיובי של הזקנה. בספר משלי נאמר: "עֲטַרְתַּ תְּפָאֲרַת שִׁיבָה בְּדֶרֶךְ צְדָקָה תִּמְצָא" (שם טז, לא). השיער הלבן של השיבה, הוא כמו עטרה לראשו של הזקן המאריך ימים. ועטרה זו תימצא ותושג למי שהולך בדרך היושר והצדקה. בפסוק אחר במשלי נאמר: "עֲטַרְתַּ זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים וְתִפְאֲרַת בָּנִים אֲבוֹתָם" (שם יז, ו). בפסוק זה העטרה שהזקנים מתעטרים ומתפארים בה, היא בניהם ובני בניהם ההולכים בדרכם. המיוחד בפסוק הזה הוא, שגם הבנים נזכרים כגאים בהוריהם. וזהו השכר לו זוכים האבות והבנים החיים בהרמוניה. זו השותפות בין הדורות להליכה בדרך הישר.

יש פסוק העוסק בקבוצות העיקריות המרכיבות פמליה של מלך: "תִּפְאֲרַת בְּחוּרִים פָּחַם וְהֶדְרַ זְקֵנִים שִׁיבָה" (משלי כ, כט). הסבר הפסוק הוא, שכמו שהבחורים מתפארים בכוחם כאשר מופקדים על בטחון המלך, כך הזקנים מתגאים בשיבתם על כי הם נותנים לו עצות נבונות בזכות ניסיון החיים העשיר שלהם.

הפסוק האחרון הנוגע לעניין נמצא בתהלים ובו נאמר: "וְרָאָה-בָּנִים לְבָנֶיךָ שְׁלוֹם עַל-יִשְׂרָאֵל" (שם קכח, ו). פירוש "דעת מקרא" מסביר שבפסוק זה

חסרה בעצם מילת הסיבה "כי". לכן יש לקרוא אותו כך: " וַיֵּרָא-בְנִים לְבְנֵיךָ, כִּי יִהְיֶה שָׁלוֹם עַל-יִשְׂרָאֵל (ובנים לא יפלו עוד בחרב אויב)". הפנייה בפסוק היא למי שעובד את ה' מתוך אהבה ויראה, ושכרו יהיה שלא ידע מהו שְׂכּוּל.

יעקב, בשל היעדרותו של יוסף, חי שנים רבות בתחושה של אב שכול, אף שלימים התברר שלא היה כזה. יעקב הוא גם האדם היחיד בכל המקרא שנשאל על ידי מישהו אחר מה גילו. כמו שכתוב בבראשית: "וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֶל יַעֲקֹב פָּמָה יָמֵי שָׁנֶיךָ תֵּייד" (שם מז, ח).

על משה ואהרן נאמר: "וּמֹשֶׁה בֶּן שָׁמֹנִים שָׁנָה וְאַהֲרֹן בֶּן שְׁלֹשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה בְּדַבְּרָם אֶל פְּרָעָה" (שמות ז, ז). ונשאלת השאלה, מדוע התורה ראתה לנכון לציין את גילם של משה ואהרן כאשר עמדו להתחיל למלא את שליחותם? אבן עזרא על הפסוק כותב שהתורה הזכירה את גילם של משה ואהרן, כי הם היו הנביאים היחידים שהקב"ה דיבר איתם באמצעות עמוד הענן. לכל היתר הוא התגלה במראה הנבואה, בחזון. אבל בתהלים צ"ט כתוב שגם עם שמואל הנביא הקב"ה דיבר מתוך הענן. כמו שכתוב במזמור של תפילת קבלת שבת: "מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּכֹהֲנָיו, וְשִׁמְוֹאֵל בְּקִרְיָאֵי שְׁמוֹ, קְרָאִים אֶל ה' וְהוּא יַעֲנֵם. בְּעַמּוּד עָנָן יִדְבֹר אֲלֵיהֶם, שְׁמְרוּ עֲדוֹתַי, וְחַק נִתֵּן לְמוֹ" (תהלים צט, ו). אבן עזרא מוכיח שם, בתהלים, ששמואל לא זכה שה' ידבר אתו מתוך הענן, גם אם כך אפשר להבין מפשט הכתוב; אלא רק עם משה ואהרן. ספורנו כותב על הפסוק העוסק בתחילת השליחות של משה ואהרן, שהתורה מציינת את גילם כדי ללמד אותנו שלמרות זקנתם, הזדרזו לקיים את המוטל עליהם על ידי הקב"ה. וזאת אף שעברו אפילו את גיל "גבורות" המוגדר בפי מחבר ספר תהלים כגיל שמונים.

התנ"ך מזכיר אישיות נוספת שבצעה פעילות חיובית בגיל שמונים - ברזילי הגלעדי שגמל טוב עם דוד בבורחו מפני אבשלום בנו. על ברזילי נאמר:

”וּבְרִזְלֵי זָקֵן מָאֵד בֶּן שְׁמֹנִים שָׁנָה”... (שמואל ב' יט, לג). אחרי שדוד מזמין את ברזילי להיות בין סועדי שולחנו בארמון, כדי להשיב לו טובה תחת טובה, ברזילי עונה לו: ”בֶּן שְׁמֹנִים שָׁנָה אֲנִכִי הַיּוֹם הָאֵדַע בֵּין טוֹב לְרַע אִם יִטַּעַם עֲבָדְךָ אֶת אֲשֶׁר אֶכַל וְאֶת אֲשֶׁר אֲשַׁתָּה אִם אֲשַׁמַּע עוֹד בְּקוֹל שָׂרִים וְשָׂרוֹת”? (שם לו). כלומר, אינני מסוגל כבר להבחין בין טוב לרע, וחושי הטעם והשמיעה לא פועלים כסדרם. בדברים אלה דוחה ברזילי את הזמנת דוד, כדי לא להיות לו לנטל בארמון.

המכנה המשותף למשה ולברזילי הוא הושטת עזרה לאנשים במצוקה. משה לבני ישראל וברזילי לדוד ואנשיו. השונה הוא, ההרגשה של כל אחד מהם בגיל שמונים.

זְקֵנָתִי וְשִׁבְתִּי

במשנת הגילים בפרקי אבות כתוב על הגילים המתקדמים: ”בן שישים לזיקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוח...” (שם פרק ה' משנה כ"א).

גם שמואל הנביא, בטקס ההמלכה של שאול בגלגל, התייחס לגילים מתקדמים. וכך הוא אמר: ”הִנֵּה שְׁמַעְתִּי בְּקִלְכֶם לְכָל אֲשֶׁר-אַמַּרְתֶּם לִי וְאַמְלִיץ עֲלֵיכֶם מִלֶּךְ. וְעַתָּה הִנֵּה הַמֶּלֶךְ מְתַהַלֵּךְ לִפְנֵיכֶם וְאֲנִי זְקֵנָתִי וְשִׁבְתִּי וּבְנֵי הַנֶּסֶם אֶתְּכֶם, וְאֲנִי הַתְּהַלְכָתִי לִפְנֵיכֶם מִנְעָרֵי עַד-הַיּוֹם הַזֶּה. הֲנִי עֲנוּ בִי נִגְד ה' וְנִגְד מְשִׁיחוֹ, אֶת-שׁוֹר-מִי לְקַחְתִּי, וְחַמּוֹר מִי לְקַחְתִּי, וְאֶת-מִי עֲשָׂקְתִּי, אֶת-מִי רְצוֹתִי, וּמִי־מִי לְקַחְתִּי כִפָּר וְאֲעֲלִים עֵינַי בּוֹ, וְאֲשִׁיב לָכֶם. וַיֹּאמְרוּ - לֹא עֲשָׂקְתָנוּ וְלֹא רְצוֹתָנוּ, וְלֹא-לְקַחְתָּ מִי־אִישׁ מְאוּמָה” (שמואל א' יב, א-ד). מה שמעניין בקטע הזה הוא, ששמואל אומר: ”וְאֲנִי זְקֵנָתִי וְשִׁבְתִּי”. כלומר, קודם כל הגעתי לגיל זקנה, ואחר כך לגיל שיבה. ממש כמו השלבים בחיי האדם שמזכירה המשנה בפרקי אבות.

הלבין שיער ראשו וזקנו

על יוסף נאמר שהוא בן זקונים ליעקב. רש"י על המקום שם מפרש: בן זקונים - שנולד לו לעת זקנתו. ואונקלוס תרגם: "בר חכים הוא ליה" (בן חכם הוא יוסף לאביו יעקב). דבר אחר, שהיה זיו איקונין (פניו) שלו (של יוסף) דומה לו (ליעקב) (רש"י, בראשית פרק ל"ז).

על דמיון בין אב לבנו כותב מדרש תנחומא: "אבא שאול אומר: אם כיוון אדם את דעתו בתפילה, יהא מובטח שתפילתו נשמעת, שנאמר: "תִּכְיֶינָה לְפָנֶיךָ אֱלֹהִים אֲבוֹתֵינוּ" (תהלים י, יז). ואין לך אדם שכיוון ליבו ודעתו לתפילה כאברהם אבינו, שאמר בפני הקב"ה "הֲלֹא לִי מִצְדָּתָהּ לְפָנֶיךָ הֲזֵה" (בראשית יח, כה). כיוון שראה הקב"ה שהיה מבקש זכות שלא להחריב את העולם, התחיל משבחו ואמר לו: "יִפְיֶינָה מִבְּנֵי אָדָם" (תהלים מה, ג). אמר לו: "אי זה היופי שלי? אני ובני נכנסין לעיר, ואין בני אדם מכירין בין האב לבן". מפני שהיה אדם חי מאה ומאתיים שנה ולא היה מזקין. אמר אברהם: "ריבונו של עולם, צריך אתה להפריש בין האב לבן ובין נער לזקן, שיתכבד הזקן בנער". אמר לו הקב"ה: "חייך ממך אני מתחיל". הלך ולן באותו הלילה ועמד בבוקר. כיון שעמד, ראה שהלבין שיער ראשו וזקנו. אמר בפניו: "ריבונו של עולם עשיתני דוגמא". אמר לו: "עֲטֹרֶת תְּפָאֶרֶת שִׁיבָה" (משלי טז, לא), "וְהִדְרֵן זִקְנִים שִׁיבָה" (שם כ, כט). לכך נאמר: "וְאַבְרָהָם זָקֵן" (בראשית כד, א) (שם פרשת "חיי שרה", סימן א').

זוג אחד של עקבות בחול

מִסְפָּרִים שלילה אחד יהודי זקן ירא שמים חלם חלום. הוא חלם שטייל על שפת הים יחד עם הקב"ה, ובאותם רגעים הבזיקו מעל האופק תמונות מחייו. אחרי כל תמונה מחייו שהבזיקה מעל האופק, הבחין היהודי הזקן בשני זוגות עקבות על החול שבשפת הים, שעליו היה מטייל כאמור עם

הקב"ה. זוג אחד של העקבות שלו, וזוג אחד של הקב"ה, כביכול. פתאום שם לב שאחרי כמה תמונות מחייו שהבזיקו מעל קו האופק, ראה על החול רק זוג עקבות אחד. היו אלו התמונות העצובות והאומללות ביותר בחייו של היהודי. פנה היהודי לקב"ה ושאל: "ריבוננו של עולם, אתה אמרת לי שכאשר אחליט ללכת אחרוך, אתה תלך איתי לאורך כל הדרך. אבל שמת לי לב שבתקופות הקשות של חיי, צעדתי לבד. אני לא מבין מדוע דווקא בזמנים שנזקקתי לך ביותר, לא היית איתי". ענה לו הקב"ה: "בני היקר. אני אוהב אותך ולעולם לא אעזוב אותך. דע לך, שבאותן תקופות שבהן סבלת ונזקקת לי מאד, כשראית רק זוג אחד של עקבות בחול, לא היו אלו עקבותיך. היו אלו עקבותי, כשנשאתי אותך על פְּי..."

אילן אילן, במה אברוך

במסכת תענית מסופר שרב נחמן ביקש מרבי יצחק שיברך אותו. וכך ברך אותו רבי יצחק: "אמשול לך משל, למה הדבר דומה. לאדם שהיה הולך במדבר, והיה רעב ועייף וצמא, ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה, ואמת המים עוברת תחתיו. אכל מפירותיו ושתה ממימיו, וישב בצילו. וכשביקש לילך, אמר: 'אילן אילן, במה אברוך? אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין - הרי פירותיך מתוקין, שיהא צילך נאה - הרי צילך נאה, שתהא אמת המים עוברת תחתך - הרי אמת המים עוברת תחתך. אלא: יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך, יהיו כמותך" (שם דף ה' עמוד ב').